

הגדרת כסף

הרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין

- א. פתיחה
1. המובנים השונים של כסף בהלכה
 2. יישום מובני הכסף בתחומים הלכתיים שונים
 - ב. מאפייני הכסף
 1. "כסף" מוגדר על פי החומר ממנו הוא עשוי
 2. כסף מוגדר על פי הסחירות שלו
 3. גיבוי חוקי
 4. סחירות מול חשיבות
 - ג. כסף – זהות ותפקוד
 1. מחלוקת ביחס למעמדו של מטבע זהב במסחר
 2. זהות או תפקוד
 3. כסף במסחר ובפדיון מעשר שני
- ד. פדיון מעשר שני – המרה או קניין
1. שביעית תופסת דמיה
 2. פדיון מעשר שני
 - ה. עיון בסוגיות של פדיון מעשר שני
 1. מטבע היוצא
 2. היכן המטבע יוצא?
 3. חילול כסף על כסף
 4. מחלוקת הראשונים לגבי חילול כסף על כסף
 5. קניית אוכל במעות מעשר שני
 - ו. סיכום

א. פתיחה

1. המובנים השונים של כסף בהלכה
- למושג כסף יש משמעויות שונות בהלכה, לפיכך נפתח בסקירת המובנים השונים של כסף בהלכה:
- א. כסף כמתכת – כחומר מסוים.
 - ב. כסף כסוג של מעשה קניין – למשל, "האישה נקנית בכסף"¹. פדיון הקדשות הוא בכסף², קרקע נקנית בכסף³ וכדומה.

* הרב ד"ר אהרן ליכטנשטיין, ראש ישיבת הר עציון, אלון שבות.
המאמר מעובד מתוך שיעוריו של הרב שטוכמו על ידי שמעוני גרטי. המאמר נערך על ידי הרב דניאל וולף.

1. משנה קידושין א, א.
2. משנה קידושין א, ו.
3. משנה קידושין א, ה.

בהקשר זה מרבים בדרך כלל גם שווה כסף, דהיינו ניתן לבצע קניין כסף לא רק במטבע אלא בכל חפץ בעל ערך.⁴ הראשונים נחלקו בשאלה מניין למדו חכמים ששווה כסף דינו ככסף בהקשר של מעשה קניין. לדעת בעלי התוספות,⁵ באופן עקרוני נדרש לימוד מפסוק המרבה שווה כסף. לעומתם, הרמב"ן⁶ ועימו ראשוני ספרד,⁷ סבורים שככלל אין צורך בלימוד מיוחד לשם כך. לשיטתם, בכל עסקה הקשורה לכסף ונשענת על דעת הצדדים, אין צורך בלימוד מיוחד שיאפשר לבצע את הקניין בשווה כסף.

את שיטת הרמב"ן והסוברים כמוהו ניתן לפרש בשתי דרכים:

דרך אחת – בכל סוגי העסקאות הללו אין צורך בכסף אלא בשווה ערך, ולכן ברור שגם שווה כסף יועיל.

דרך שנייה – אמנם יש צורך במטבע, אולם גמירות דעתם של הצדדים מסוגלת להפוך שווה כסף לכסף.

ג. **כסף כאמצעי תשלום** – למשל, כאשר דנים בחיובי תשלום המוטלים על מעסיק כלפי הפועל שלו. יש הסוברים שהוא חייב לשלם לו בכסף.⁸

ד. **כסף כניגוד לסחורה** – במסגרת חלוקת התפקידים הפנימית בעסקה כלשהי. דהיינו, לפעמים יש נפקות הלכתית לשאלה מהי הסחורה בעסקה מסוימת ומהו התשלום (במיוחד בהמרת מטבעות), בלשון הגמרא נקרא כסף במובן זה בשם "טיבעא",⁹ והסחורה מכונה "פירא".

מובן זה שונה מן המובנים שקדמו לו. ייתכנו מצבים שבהם תהיינה לחפץ מסוים תכונות מובהקות של כסף בכל אחד מהאספקטים שצוינו לעיל, ובכל זאת בעסקה מסוימת הוא יתפקד כסחורה ולא ככסף. לדוגמה, לדעת רבי חיים מבריסק¹⁰ כאשר פודים הקדשות תמיד מוגדר ההקדש כסחורה והחולין ככסף, כפי שיבואר בהמשך. לפיכך אם אדם פודה בפירות מעות של הקדש, המעות מוגדרות כסחורה, חרף העובדה שהן עשויות ממטבע שהוא כסף טהור ומזוקק.

2. יישום מובני הכסף בתחומים הלכתיים שונים

עסקנו באופן כללי במובנים השונים של המונח "כסף". נוכל לבחון את המובנים הללו בתחומים ההלכתיים השונים שבהם נדרש כסף. נסקור בקצרה את התחומים שבהם יש צורך דווקא בכסף, ולא די בשווה כסף.

4. לדוגמה: לגבי הקדש – משנה ערכין ח, א. לגבי קידושין – משנה קידושין א, א. פדיון עבד – קידושין טז, א.
5. תוספות קידושין ב, א, ד"ה בפרוטה.
6. רמב"ן קידושין ב, א, ד"ה בדינר.
7. לדוגמה, רשב"א שם, ד"ה בדינר; ריטב"א שם, ד"ה בכסף.
8. תוספות בבא קמא ט, א, ד"ה רב הונא.
9. בבא מציעא מד, א.
10. חידושי הגר"ח (מבריסק), הלכות מעשר שני ח, ז, ד"ה ואשר (הראשון).

א. איסור ריבית – מדרבנן, אסור ללוות סאה בסאה,¹¹ דהיינו אסור לקבל סחורה על מנת להשיב סחורה (כיוון שיתכן שערכה יעלה). אלא יש ללוות בכסף, בהקשר זה הכוונה היא שיש לשום את ערכה של הסחורה ולהשיב סחורה בשווי דומה.

ב. פדיון מעשר שני – מעשר שני נפדה מדאורייתא רק בכסף.¹² בתחומים מקבילים של פדיון הקדשות, למשל בהקדש של בדק הבית, מועיל גם שווה כסף.¹³ זאת למרות שעל פי פשט הפסוקים יש דרישה לכסף גם ביחס להקדש. בנושא זה ניגע בהרחבה בהמשך.

ג. קניין סודר – בגמרא נחלקו אמוראים האם "מטבע נעשה חליפין",¹⁴ כלומר, האם ניתן לעשות קניין סודר במטבע. ייתכן שהגדרת מטבע בהקשר זה קשורה להגדרת כסף. אמנם אין הכרח בקישור זה, ובפשטות השאלה אם יש לקשר בין המושגים תלויה במחלוקת בעל המאור והרמב"ן שתידון לקמן (ליד הערה 72).

ד. גרעון כסף בעבד עברי הנמכר לעכו"ם – עבד עברי יכול לשלם לאדון עבור השנים שעוד נותרו לו לעבוד ולצאת לחופשי. הרמב"ם מחדש, בניגוד לדעת רוב הראשונים,¹⁵ שעבד עברי שנמכר לעכו"ם אינו יכול לפדות את עצמו בשווה כסף, אלא בכסף בלבד:

...וכן הנמכר לעכו"ם מחשב הדמים לפי השנים הנשארות עד שנת היובל... וגורע הדמים ומשיב השאר כסף – לא תבואה ולא כלים – שנאמר "כסף ממכרו", בכסף הוא נגאל מיד העכו"ם ואינו נגאל בשווה כסף.¹⁶

ה. פדיון מחצית השקל – מחצית השקל נפדית דווקא בכסף,¹⁷ וגם ביחס למצוות מחצית השקל כתב בספר מנחת חינוך¹⁸ שיש לתת מטבע שיש בו צורה.

ו. פירעון חובות – לפי רבנו תם ניתן לשלם לפועל בכסף בלבד, ולא בשווה כסף, שיטה זו מובאת על ידי התוספות¹⁹ במספר מקומות, ואף בספר הישר לרבנו תם.²⁰

לדעתו, מעסיק מחוייב בתשלום כסף לפועל שלו (אלא אם כן הפועל מוותר), ואף אם אין למעסיק כסף הוא מחוייב למכור את רכושו ולהשיג כסף. מקור הדין במשנה²¹ שקובעת

11. בבא מציעא מד, ב.

12. בבא מציעא מז, ב.

13. משנה ערכין ח, א.

14. בבא מציעא מה, ב, וכמו כן נחלקו שם האם מטבע נקנה בחליפין, כלומר, האם כסף יכול להיות המושא של קנין סודר שנעשה בכלי גמור.

15. קידושין ח, א, "ואינו נקנה בתבואה וכלים"; רש"י שם, ד"ה מכסף; ובשאר הראשונים שם.

16. רמב"ם הלכות עבדים ב, ח; כפי פשט ספרא בהר פרשה ו, פרק ח, ד; וייתכן שכך הרמב"ם הביין דעה הראשונה בירושלמי קידושין א, ד.

17. רש"י בכורות נא, א, ד"ה מצרפין.

18. מנחת חינוך מצווה קה, ד; כך משמע גם מדברי הרמב"ם שקלים א, ה, בניגוד למה שעולה מדברי ספר החינוך שם.

19. תוספות כתובות פו, א, ד"ה לבעל; בבא קמא ט, א, ד"ה רב הונא

20. ספר הישר, תרד.

21. בבא מציעא קיח, א.

שלא ניתן לשלם לתת לפועל בתמורה לעבודתו את פירות העבודה, אלא צריך לתת לו כסף. רש"י ביאר זאת כך:

אע"ג דבכל דוכתי אית ליה שוה כסף ככסף, הכא גבי פועל – "בל תלין שכרו" כתיב, מאי דאתני בהדיה משמע.²²

דהיינו, למרות שבדרך כלל אין צורך דווקא במטבע ודי ברכוש בעל ערך, לגבי שכר פועל ישנה חובה לשלם לפועל כפי שסוכם איתו, כלומר, בכסף.

רבנו תם הסיק מכאן שלפועל יש לשלם כסף, ואף אם אין לבעל הבית כסף הוא חייב למכור מנכסיו כדי להשיג כסף כתשלומים לפועל. לעומת זאת, לגבי הלוואה כתב רבנו תם שאמנם יש לפורעה בכסף, אולם, אם ללווה אין כסף הוא יכול לפרוע בנכסים.

תופעה מקבילה קיימת בתשלומי נזיקין. בתורה נאמר שמזיק צריך לשלם "מיטב שדהו":

כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בעירה (קרי: בְּעִירוֹ) ובער בשדה אחר מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם.²³

בגמרא הוסבר שכל רכוש מיטלטל בעל ערך הוא בגדר "מיטב" – "כל מילי מיטב הוא... לבר מארעא",²⁴ לעומת זאת, במקום אחר מובא בגמרא לגבי תשלום עבור נזק:

רב הונא אמר: או כסף או מיטב. איתיביה רב נחמן לרב הונא: "ישיב" – לרבות שוה כסף, אפילו טובין! הכא במאי עסקינן – בדלית ליה.²⁵

הראשונים נחלקו בהבנת היחס בין הסוגיות. לדעת הרמ"ה מבטאות הסוגיות את ההבדל בין הרצוי והמצוי:

וכתב הרמ"ה ז"ל – הא דמצוי יהיב ליה אפילו טובין הני מילי היכא דלית ליה למזיק זוי, אבל היכא דאית ליה למזיק זוי – לא מצוי דחי ליה לניזק אלא בזוי, והוא הדין לבעל חוב.²⁶

דהיינו, כאשר יש למזיק כסף עליו לתת אותו לניזק, אולם כשאין לו כסף הוא יכול לפצות את הניזק בשווה כסף.

יש מקום לבחון עד כמה דיני פירעון החוב לפועל ולבעל חוב קשורים להגדרת כסף. ייתכן שהחובה לפרוע הלוואה דווקא בכסף, נובעת מכך שזוהי מה שהלווה קיבל,²⁷ ואין פה הלכה עקרונית שמחייבת כסף מפאת תכונותיו המיוחדות.²⁸

22. רש"י בבא מציעא קיח, א, ד"ה אין.

23. שמות כב, ד.

24. בבא קמא ז, ב.

25. בבא קמא ט, א.

26. נימוקי יוסף ג, א בדפי הרי"ף.

27. לפי סברה זו, בחוב שנוצר בעקבות מכר או בעקבות הלוואת מוצרים, ניתן יהיה לפרוע באמצעי תשלום אחרים.

28. הערת הרב דניאל וולף: יש מקום להדגיש שמעמדו של הכסף שונה כיום מכפי שהיה בזמן התלמוד. בזמן התלמוד היה מחסור מסוים של מטבע עקב מחסור במתכות יקרות, ולא ניתן היה לבסס את הכלכלה על מטבע בלבד מצב זה חייב ביצוע עסקאות רבות בהחלפת טובין.

גם בפירעון החוב לפועל ולניזק מסתבר שנדרש לכתחילה תשלום בדבר שהוא עובר לסוחר. לפועל למשל, נחוץ אמצעי קנייה כלומר כסף, או ליתר דיוק מטבעות. ניתן לבסס את הדרישה לתשלום כסף על סיכום והבנה בינו לבין המעסיק שהשכר ישולם בכסף, ובנוק ייתכן שהסיבה לכך היא כדי לאפשר לניזק לשלם בכסף עבור השלמת חסרונו.²⁹ על כל פנים, ייתכן שדינים אלו אינם נובעים מההגדרה של כסף, אלא מהצורך באמצעי קנייה. כמוכן, אמירה זו מחייבת להגדיר את מהותו של הכסף.

ב. מאפייני הכסף

ניתן להציע כמה מאפיינים אפשריים לכסף. להלן נדון בהם, במקורותיהם ובסברה שמאחוריהם.

1. "כסף" מוגדר על פי החומר ממנו הוא עשוי

המאפיין הראשון שניתן להעלות על הדעת הוא הגדרת הכסף על פי החומר ממנו הוא עשוי. באופן כללי, האפשרות שכסף כמושג הלכתי הוא המתכת כסף (Silver), עולה במחלוקת תנאים המובאת בגמרא:

מחללין מעשר שני על אסימון – דברי רבי דוסא, וחכמים אומרים אין מחללין.³⁰

מדוע סובר רבי דוסא שניתן לחלל מעשר שני על אסימון, דהיינו, על מטבע לא-טבוע? ניתן להבין שאף רבי דוסא סובר שיש לחלל מעשר שני על מטבע, אלא שלדעתו גם אסימון הוא בגדר מטבע. על פי הבנה זו, אין מחלוקת שיש צורך במטבע על מנת לחלל מעשר שני, אולם המחלוקת היא בשאלה האם להרחיב את הגדרת המטבע ולכלול בה גם אסימון. אפשר שהמחלוקת בין התנאים חריפה יותר. לדעת חכמים יש לחלל מעשר שני על מטבע, ולכן לא די באסימון. בניגוד לכך, סבר רבי דוסא שאין צורך במטבע כדי לחלל מעשר שני. אם כך, יש לשאול מהו הדבר עליו ניתן לחלל מעשר שני לדעת רבי דוסא? כאן אפשר להעלות אפשרויות שונות, כפי שמובא בירושלמי:

מה טעמא דרבי דוסא?

"וצרת הכסף" – דבר שהוא נצרר מחבירו ויש לו צורה ויוצא על גב צורתו.

רבי יוסי בשם רבי יוחנן: דברי רבי דוסא מחללין מעשר על ליטרא של כסף. אילו אמר כסף הוינן אמרין כשם שאמר כסף כך אמר זהב... הוי מהן ליטרא של כסף? על אסימון.³¹

רק לאחר שכלכלות העולם עברו להדפסת כסף שאין בו עצמו שום ערך, היה מספיק כסף כדי לתמוך בכלכלה שכולה בנויה על כסף, ועסקאות החלפת טובין נדחו לקרן זוית. לפיכך, כיום לא עולה על הדעת לשלם חוב בבגדים משומשים, למרות שלדעת רוב הפוסקים "כל מילי מיטב, אפילו סובין". לאור זאת, יש מקום לשקול האם השינוי הכלכלי הזה מביא לשוני הלכתי – שיחייב תשלום בכסף דווקא. לא ידוע לי על דיון בנושא בפוסקי זמננו.

29. מהראב"ד טוען ונטען ה, ב, משמע שבתנאים מסוימים הניזק יכול לתבוע את תיקון הנזק.

30. בבא מציעא מז, ב.

לפי הדעה הראשונה בירושלמי רבי דוסא מודה לחולקים עליו שלשם פדיון מעשר שני יש צורך ב"דבר שהוא נצרר מחבירו", דהיינו מטבע, אלא שלשיתתו גם אסימון הוא בגדר מטבע, בניגוד לדעת חכמים. אבל לדעת רבי יוסי בשם רבי יוחנן, מה שנחוץ לחילול מעשר שני לדעת רבי דוסא הוא המתכת כסף בלבד, ובכלל זה גם נתך כסף ("ליטרא של כסף"). כך משמע גם מהתלמוד הבבלי על פי פירושו של הרמב"ם. הרמב"ם פסק בניגוד לדעת רבי דוסא:

אין פודין פירות מעשר אלא בכסף... ואם פדה בלשון של כסף וכיוצא בו והוא הנקרא אסימון – לא עשה כלום.³²

הרמב"ם מגדיר אסימון כ"לשון של כסף", כלומר, כנתך של כסף, ופוסק שלא ניתן לפדות מעשר שני באסימון. מדבריו מובן שלדעת רבי דוסא שסבר שניתן לפדות באסימון, אפשר לפדות ב"לשון של כסף", כפי שעלה גם מדברי הירושלמי.³³ בתלמוד הבבלי לא הוגדר אסימון כ"לשון של כסף", אלא כ"פולסא", כלומר מטבע לא-טבוע.³⁴ אולם גם בדברי ראשונים אחרים ניתן למצוא הד להגדרת כסף על פי סוג המתכת, רש"י ביאר שאסימון הוא – "מחוסר צורה, וקורין לו פלדון".³⁵ אולם, רבנו תם הקשה על דבריו:

פירש רש"י – "שאינן בו צורה כלל". וקשה לרבינו תם דברק במה אשה (שבת סה,א) אמרו: "יוצאין בסלע שעל גבי הצינית... אי משום צורתא? ליעביד ליה פולסא". משמע דפולסא יש עליו צורה... ור"ת מפרש דאסימון יש בה צורה ואינה יוצאה בהוצאה.³⁶

רבנו תם הקשה מהגמרא במסכת שבת ששאלה מדוע יש צורך דווקא במטבע (סלע) והרי גם בפולסא (הוא אסימון) יש צורה? בעקבות זאת ביאר רבנו תם שאסימון הוא מטבע שאינו עובר לסוחר.

ריטב"א הביא את דברי רבנו תם באופן אחר:

31. ירושלמי מעשר שני א, א.

32. רמב"ם מעשר שני ד, ט.

33. אמנם, בתלמוד הבבלי (בבא מציעא מז,ב) רבי דוסא מסכים שלא ניתן לחלל על מעות הניתנות בבית המרחץ. מעות בית המרחץ מתקבלות רק בבית המרחץ ואינן מוכרות כאמצעי תשלום אוניברסליים ואפילו בעל בית המרחץ אינו צריך לקבלם לתשלום חוב אחר, פרט לרחיצה עצמה.

34. בבא מציעא מז,ב.

הערת הרב דניאל וולף: לא ברור האם בפולסא או בנתך הייתה כמות מוגדרת ומקובלת של כסף, מה שהיקל על היכולת להשתמש בהם כאמצעי תשלום.

35. רש"י שם, ד"ה פולסא.

36. תוספות בבא מציעא מד, א ד"ה אסימון.

ורבנו תם תירץ דהיכא שהוא של נחשת קרי ליה פולסא לפי שאין לו צורה, והתם שהוא של עץ קרי ליה פולסא אף על פי שיש עליו צורה, דכפולסא דמי – כי המטבע הוא של מתכת ושיהא עליו צורה, וכשחסר אחד מהם – נקרא פולסא.³⁷

כלומר, בהגדרת מטבע חוברים יחדיו שני מרכיבים:

מרכיב אחד – סוג החומר – מתכת.

מרכיב שני – צורה שטבועה בחומר.

המונח "פולסא" מתאר מטבע שחסר את אחד המרכיבים האמורים: פולסא עשוי להיות מטבע עם צורה שאינו ממתכת, ובכך עוסקת הגמרא במסכת שבת, לחילופין, פולסא יכול להיות מטבע לא-טבוע ממתכת, כפי שמבאר רש"י במסכת בבא מציעא.

אמנם יש לבחון האם הגדרת החומר היא חלק אימננטי מהפיכת חפץ לכסף, או שמא זהו רק תיאור של הנוהג המקובל שלפיו נוצרו ונוצקו מטבעות, ואין כאן הגדרה הלכתית.³⁸

נסכם שהגדרת כסף לפי חלק מהדעות תלויה בסוג החומר. ראינו זאת באופן בולט בדעת רבי דוסא לפי אחת ההבנות בירושלמי, ואף לפי פירושו של הרמב"ם במסגרת סוגיית הבבלי. ראינו את הדבר גם במסגרת דברי רבנו תם המובאים בריטב"א, ביחס להגדרת אסימון.

לאחר שראינו דרישה אצל חלק מהמפרשים למטבע העשויה מתכת, יש להבין מדוע יש משמעות לחומר כחלק מהגדרת כסף. ייתכן שהדבר קשור לעמידות של המתכת, מתוך הנחה שאחד המרכיבים המרכזיים בהגדרת כסף הוא עמידותו (בניגוד, למשל, לפירות שהולכים ונרקבים).³⁹

2. כסף מוגדר על פי הסחירות שלו

אחד המאפיינים החשובים בהגדרת כסף הוא בהיותו עובר לסוחר,⁴⁰ ובלשון חז"ל: יוצא בהוצאה. כלומר, נכונות של הסוחרים לקבל כסף כתשלום עבור מוצר. נכונות זו נובעת ממעמדו הכלכלי של הכסף וכן מהסמכות הריבונית שעומדת מאחורי הטבעת המטבע, באפיון זה נדון בהמשך.

37. ריטב"א שם, ד"ה אסימון.

38. יש לציין שהחומר המוזכר בריטב"א אינו המתכת כסף אלא מתכת סתם, ובציטוט של ר"ת כפי שהוא מופיע בריטב"א נאמר שמדובר במטבע העשויה מנחושת.

39. הערת הרב דניאל וולף: סביר שהגדרת כסף כמתכת נובעת מכך שמדובר בחומר שיש בו ערך גבוה גם במשקלים נמוכים, כמו גם אפשרות להתיך אותו וליצור ממנו יחידות זהות וקטנות יחסית ולהטביע ממנו מטבעות בערכים שונים. גמישות זאת מאפשרת הטבעת מטבעות בערכים קבועים ובניית מערכת של מטבעות שמאפשרת מסחר. כמו כן יחסית קל להטביע אותם עם סמל הממשל.

אמנם, יהלומים ואבנים יקרות ויקרות-למחצה הם בעלי ערך גם במשקל נמוך, אבל אי אפשר ליצור מהם יחידות בעלות ערכים קבועים, כיוון שלכל אבן יקרה יש שווי אחר התלוי בגורמים שונים מלבד משקלה. בנוסף אי אפשר לבנות מערכת וסולם של מטבעות, ולהטביע עליהם את סמל הממשל. חומרים אחרים, כמו עץ וחוכית אינם נדירים מספיק ולכן ערכם נמוך מדי במשקל נמוך, ממילא הם אינם עוברים לסוחר.

40. ראו עוד ליד הערה 65.

יש להדגיש שאלו שני מאפיינים נפרדים במהותם. אף שלמעשה במקרים רבים קיימת חפיפה בין שניהם, אולם ישנם מקרים בהם אין חפיפה בין המעמד הכלכלי והחוקי של המטבע. לדוגמה, באירופה שלאחר מלחמת העולם השנייה היה מחסור בסיגריות וחוסר אמון בממשלות, ובמקומות רבים שימשו סיגריות ככסף. אם מגדירים ככסף מה שעובר לסוחר באופן מוחלט, הרי שהיה ניתן להגדיר באותה תקופה סיגריות ככסף. זאת, חרף העובדה שסיגריות אינן עומדות בדרישה של חומר (מתכת) או גיבוי ממשלתי.⁴¹ הרי"ץ גיאת⁴² אכן מעלה אפשרות קיצונית להגדיר כסף על פי היותו עובר לסוחר בלבד. לפי גישה זו גם חיטה תוכל להיות כסף, אם היא תהיה בגדר עובר לסוחר. פסול "מטבע שאינו יוצא" מוזכר כאחת הדרישות הבסיסיות במשנה לגבי פדיון מעשר שני: "...אין מחללין מעשר שני על אסימון, ולא על המטבע שאינו יוצא, ולא על המעות שאינן ברשותו."⁴³

המשנה עוסקת במטבעות בהם לא ניתן לפדות מעשר שני. ניתן להסיק מדברי המשנה שלוש דרישות למטבע כדי שזה יהיה כשר לפדיון מעשר שני:

- א. מטבע טבוע (למעט אסימון).
 - ב. מטבע היוצא.
 - ג. מטבע שנמצא ברשות המחלל.
- שתי הדרישות הראשונות קשורות להגדרת כסף, הדרישה השלישית, לכאורה אינה קשורה להגדרת כסף, אלא לתהליך הפדיון של מעשר שני, והיא מעוגנת בגזירת הכתוב מיוחדת: "...מתיב רבא: אין מחללין על מעות שאינן ברשותו... אמר רבה: שאני לענין מעשר, דבעינן מצוי בידך, דרחמנא אמר "וצרת הכסף בידך" – וליכא..."⁴⁴

יש להעיר שהצגת ראשית דברי המשנה כשתי דרישות: האחת, שלא לפדות באסימון, והשנייה לפדות במטבע היוצא, תלויה במחלוקת הראשונים שהוזכרה לעיל. כאמור רש"י⁴⁵ הגדיר אסימון כמטבע לא-טבוע, על פי פירושו אין קשר בין המגרעת של האסימון למגרעת של מטבע שאינו יוצא, ומדובר אם כן בשתי דרישות נפרדות. בניגוד לרש"י, רבנו תם⁴⁶ ביאר שאסימון הוא מטבע טבוע שאינו יוצא, ולכן לשיטתו אסימון ומטבע שאינו יוצא מבטאים דרישה אחת בלבד.

אמנם ר"ת מגדיר אסימון כדבר שאינו יוצא, אך בתוספות מבואר שמדובר במטבע "שיוצאת בדוחק".⁴⁷ לדברי התוספות ייתכן שהרחבת הדין לתחומים הלכתיים נוספים מעבר להלכות מעשר שני, תלויה במידת הסחירות של המטבע. לאמור, אם מדובר במטבע שאינו יוצא

41. ייתכן שסברה כזו עומדת מאחורי שיטת רבי דוסא.
 42. פירושי ר"י אבן גיאת על בבא מציעא (מהדורת רמ"י הכהן בלוי) מד, א ד"ה תניא.
 43. משנה מעשר שני א, ב.
 44. בבא קמא צח, א.
 45. רש"י בבא מציעא מז, ב, ד"ה פולסא.
 46. תוספות בבא מציעא מד, א, ד"ה אסימון.
 47. תוספות שם, ד"ה הזהב.

כלל, הוא לא יוגדר ככסף בכל התחומים שבתורה כולם. אולם אם המטבע יוצא בדוחק, ניתן לראות בפסילתו גזירת הכתוב המיוחדת למעשר שני, ובתחומים אחרים ייחשב מטבע כזה לכסף.

גם אם נגדיר את ההלכות של המשנה במעשר שני כייחודיות לפדיון מעשר שני, ניתן לפרש אותן באחת משתי צורות:

א. חלק מהגדרת כסף בתורה כולה – העקרונות של הגדרת כסף בהלכה הם אחידים, אלא שבהלכות פדיון מעשר שני ישנה הקצנה של אותם עקרונות, ולכן אפילו מטבע שיוצא בדוחק פסול.

ב. דרישה ייחודית להלכות מעשר שני – הגדרת כסף לצורך פדיון מעשר שני, שונה מהגדרת כסף בשאר חלקי התורה. לפיכך, למרות שמטבע שיוצא בדוחק מוגדר ככסף בדרך כלל, בכל זאת הוא פסול לפדיון מעשר שני.

הרמב"ם הביא מקור לכך שיש צורך במטבע עובר לסוחר:

ונאסר חילול מעשר שני על מטבע שאינו יוצא, שהרי אמר ה' – "ונתת הכסף בכל אשר תאווה נפשך" (דברים יד, כו) – צריך שיהא כסף שאפשר להוציאו בכל מאכל שירצה.⁴⁸

הרמב"ם התייחס למטבע שאינו יוצא, אולם ניתן לראות בפסוק מקור גם לשיטת רבנו תם שפסל מטבע שיוצא בדוחק. בדברי רבנו תם המובאים בתוספות אין זכר לכך, אולם בספר הישר נאמרים דברים בנימה הקרובה לזו של הרמב"ם:

ומכל מקום, לית ליה (=לאסימון) אותה צורה דהויא מטבע לשאת ולתת במקומו, הילכך אין מחללין עליה מעשר שני, דמידי בצורה תליא מילתא אם לא יוכל לתיתו בירושלם בכל אשר תאווה נפשו?⁴⁹

בדברי ר"ת מודגשת נקודה נוספת. רבנו תם דורש, מלבד היכולת לקנות בירושלים את כל אשר תאווה הנפש, גם את היכולת "לשאת ולתת במקומו". דרישה זו אינה מופיעה בדברי הרמב"ם האמורים, ואם היינו נסמכים אך ורק על הפסוק שהוא מצטט לא היינו מעלים אותה. שהרי כדי לקיים את היכולת לקנות "כל אשר תאווה נפשך" אין צורך בכך שיהיה אפשר לשאת ולתת עם המטבע במקומו של הפודה, אלא בירושלים בלבד.

אמנם, במקום אחר, כאשר מביא הרמב"ם את הדרישה של מטבע היוצא להלכה, משמע שיש צורך במטבע היוצא במקומו:

אין פודין במטבע שאינו יוצא באותו זמן ובאותו מקום שנאמר "ונתת הכסף בכל אשר תאווה נפשך" עד שיהיה ראוי להוצאה.⁵⁰

48. פירוש המשנה לרמב"ם מעשר שני א, ב.

49. ספר הישר לר"ת, סימן תקפח.

50. רמב"ם מעשר שני ונטע רבעי ד, י.

כלומר מטבע כשר לפדיון מעשר שני רק אם הוא יוצא "באותו המקום" בו נעשה הפדיון. אמנם גם בהלכות הוא מצטט את הפסוק "בכל אשר תאוו נפשך", המתייחס לקנייה בירושלים, ויש לעיין בדבר.

3. גיבוי חוקי

ביחס לסמכות הממשלתית העומדת מאחורי המטבע, יש לברר האם המטבע תלוי בגיבוי השלטוני, או להפך, סמכות השלטון תלויה בעבירות של המטבעות שלו? מהירושלמי משמע כמו האפשרות הראשונה: "מטבע שמרד, כגון בן כוזיבא, אינו מחלל (=מעשר שני)".⁵¹ מדובר כנראה בתקופת מרד בר-כוכבא, דהיינו, בתקופה שבה מטבעות אלו הוטבעו ויצאו בשוק.⁵² למרות זאת, קובע הירושלמי שלא ניתן לחלל מעות מעשר שני על מטבעות של בן כוזיבא. זאת, בעקבות הגדרת בן כוזיבא כמורד, ולא כמלכות רשמית. כלומר הגדרת מטבע ככסף תלויה בהיותו זוכה לגיבוי שלטוני רשמי.

מהרמב"ם משמע בדיוק להפך – הגדרת המלכות תלויה בכך שהמטבע שהיא מטביעה עובר לסוחר. הרמב"ם דן בזכות העקרונית של המלך לשלוח מוכסים, בהקשר של דיני גזל:

במה דברים אמורים? במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות, שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ... אבל אם אין מטבעו יוצא – הרי הוא כגזלן בעל זרוע...⁵³

רוצה לומר, הגדרת אדם כמלך תלויה בכך שהמטבע שטבע התקבל בשוק, או שקבלת המטבע היא סימן לכך שנתניו קיבלו אותו כסמכות.

שאלה נוספת עליה יש לתת את הדעת היא, איזו סמכות שלטונית נדרשת כדי להגדיר כסף. בגמרא מובאת דוגמה לאסימון שפסול לפדיון מעשר שני: "מאי אסימון? אמר רב: מעות הניתנות בסימן לבית המרחץ".⁵⁴ וביאר רש"י שבעל בית המרחץ –

מקבל סימנין מיד הנמנין לרחוץ בבית המרחץ, לדעת כמה מהם, ולפיהם יחם המים ויכין אלונטיאות, ונותנין לו מעות פחותות ורעות בסימן.⁵⁵

כלומר מדובר במטבעות פסולות המשמשות לספירת הנכנסים לבית המרחץ. במקרה זה מדובר בסמכות מוגבלת של בעל בית המרחץ שמטביע מעות משלו, ככרטיס כניסה לבית המרחץ.

בעקבות זאת צריך לברר מה דינו של מטבע המונפק על ידי רשות כלשהי, דוגמת אסימון שמפעיל טלפון ציבורי,⁵⁶ או אסימונים של רכבת, האם אלו יועילו לפדיון מעשר שני? שהרי

51. ירושלמי מעשר שני א, א.

52. אם לא כך, מה החידוש בכך שעל מטבע כזה לא ניתן לחלל מעשר שני?

53. רמב"ם גזילה ואבידה ה, יח.

54. בבא מציעא מז, ב.

55. רש"י בבא מציעא מז, ב, ד"ה הנותנין.

56. [הערת עורך: הדברים אמורים בתקופה בה שירותי הטלפון ניתנו על ידי גוף ממשלתי בתמורה לאסימון מתכת. כיום השירותים ניתנים על ידי חברה פרטית ומופעלים על ידי כרטיס מגנטי.]

מחד גיסא הם הונפקו על ידי גורם ציבורי, ומאידך גיסא אין חובה חוקית לקבל אותם לשום צורך חוץ מאשר לצורך קבלת שירות מסוים.

בירושלמי ראינו שאין די בסמכות שלטונית כמו זו של בן כוזיבא, להגדרת כסף. ייתכן שהדבר תלוי במידת ההישענות, בהקשר זה, על הכלל דינא דמלכותא דינא: ⁵⁷ אם הגדרתו של כסף מותנית בכך שהוא מוטבע על ידי שלטון שדינו דין, ⁵⁸ הרי שאין משמעות לרשויות שאינן מתיימרות לשלוט כמו הדואר, הרכבת ודומיהם. לעומת זאת, אם הגדרת כסף אינה תלויה בשלטון שדינו דין, אזי יש מקום לדון האם מטבע של רשות הדואר ודומיה יוגדר ככסף.

הדרישה להנפקת כסף על ידי גוף שלטוני, מעלה את השאלה האם די במאפיין זה כדי להגדיר כסף? השאלה אמורה בעיקר ביחס למאפיין של מטבע כ"עובר לסוחר", כלומר, האם מטבע שנטבע על ידי המלך, אבל אינו עובר לסוחר מועיל לפדיון מעשר שני, או לכל תחום אחר שבו נדרש כסף?

עניין זה נדון בשני התלמודים ביחס למטבעות של מלכים הראשונים שמלכותם כבר הסתיימה, ומטבעם אינו יוצא עוד. בירושלמי נאמר שלא ניתן לפדות מעשר שני במטבע שאינו יוצא:

רבי חייה בשם רבי יונתן כמטבע של מלכים הראשונים נימר אם היה יוצא על גב צורתו מחלל ואם לאו אינו מחלל. ⁵⁹

כך גם בבבלי:

אין מחללין על המעות שאינם יוצאות, כיצד? היו לו מעות כוזביות, ירושלמיות או של מלכים הראשונים – אין מחללין. ⁶⁰

4. סחירות מול חשיבות

אחד ממעשי הקניין שחותמים עסקת מיטלטלין הוא משיכת הסחורה על ידי הקונה, בעוד שנתנית כסף למוכר אינה עושה כן. ⁶¹ הגמרא ⁶² דנה באריכות במקרים של החלפת מטבעות שונים, כאשר השאלה היא מה מוגדר בכל מקרה כ"מטבע" (טיבעא) ומה מוגדר כ"סחורה" (פירי). ⁶³

57. גיטין י, ב.

58. [ראו עוד: שו"ת חתם סופר ב (י"ד), קלד. ע.ר.]

59. ירושלמי מעשר שני א, א.

60. בבא קמא צ, ב.

61. בבא מציעא מז, ב; קידושין כו, א; ועוד.

62. בבא מציעא מד, א והלאה.

63. לצד העיסוק בהגדרת כסף וסחורה, יש לדון בשאלה האם ניתן להשוות בין כסף במסחר לכסף בתחומים אחרים? לדוגמה הגמרא לומדת שזהב הוא "כסף" מברייתא העוסקת בפדיון הבן (בבא מציעא מד, ב). יש לבחון היטב את טיבו של ההיקש מתחום זה, שהרי מסברה צרופה היינו אומרים שכאשר דנים בשיעורי פדיון הבן אין עיסוק בהגדרות של כסף (טיבעא) וסחורה (פירי) כפי שיש לגבי כסף במסחר. במסחר, "כסף" משמעו ערך או שווי, בזמן שלגבי פדיון הבן יש צורך בכמות מסוימת של מתכת כסף או זהב, אם כך,

בהקשר זה מעלה הגמרא⁶⁴ את המושגים חריף וחשוב, כהגדרת לכסף. רש"י מבאר: "דחריף – יוצא בהוצאה ועובר לסוחר", כלומר סחיר.⁶⁵ חשיבות מוזכרת⁶⁶ בהקשר של המרת מטבע זהב במטבע כסף, כאשר יש סוברים שבגלל שמטבע זהב חשוב יותר ממטבע כסף, הוא המוגדר כ"כסף" ולא כ"סחורה".

סחירות וחשיבות⁶⁷ מוזכרות כדרישת מינימום (דרישה אבסולוטית) להגדרת כסף. כמו כן, הן מוזכרות כסיבה להגדיר מטבע מסוים כ"כסף" בהשוואה בין שני מטבעות שהחלפו, כאשר המטבע שנחשב סחיר יותר או חשוב יותר הוא ה"כסף". במסגרת השוואה זו, ייתכן שיש להבחין בין חריפות לבין חשיבות, כפי שניתן להסיק מדברי הגמרא והראשונים. הגמרא מתלבטת בשאלת היחס בין מטבע זהב לבין מטבע כסף.⁶⁸ לכאורה, יש להקשות על עצם ההתלבטות לאור מעמדו השנוי במחלוקת של מטבע זהב בפדיון מעשר שני.⁶⁹ שהרי ניתן לפדות מעשר שני על מטבע כסף, ולא ברור אם ניתן לעשות כך על מטבע זהב. אם כך, מדוע מתלבטת הגמרא מהו הכסף ומהי הסחורה בהמרת מטבע כסף במטבע זהב, הרי ברור שמטבע כסף עדיף?

שאלה דומה מתעוררת ביחס לראשונים⁷⁰ שדנים בשאלת מעמדו של מטבע זהב ביחס למטבע נחושת. גם כאן היה מקום לדחות את השאלה מעיקרה, ולהגדיר את מטבע הנחושת ככסף. שהרי על מטבע נחושת מחללים מעשר שני בלי ספק, וביחס למטבע זהב יש מחלוקת.

ייתכן שהתשובה לשאלות אלו נעוצה בהבחנה שבין סחיר לבין חשוב. נקודת המוצא של הדיון היא שיש עדיפות לסחירות על פני חשיבות. סחירות היא דרישת בסיס, שהרי כסף הוא אמצעי תשלום עובר לסוחר. בזמן שסחירות היא תכונה הכרחית להגדרת כסף, חשיבות היא תכונה רצויה אך לא הכרחית.

כאשר דנים בשאלה האם מטבע זהב הוא בגדר כסף ביחס למוצרים או פירות, נמצא שיש מחלוקת בדבר. אולם מחלוקת כזו איננה קיימת ביחס למטבע כסף ולמטבע נחושת. אבל לאחר שקובעים את מעמדו של מטבע זהב ככסף, ובאים לדון, במעמדו ביחס למטבעות אחרים, ייתכן שהוא מקבל מעמד עדיף בגין היותו חשוב.

לכאורה יש קושי ללמוד מפדיון הבן על מסחר. בהמשך אותה סוגיה משולבים תחומים שונים שקשורים להגדרת כסף כחלק מהדיון בנושא כסף במסחר. התחום המרכזי ממנו לומדים הוא דיני מעשר שני.

64. **בבא מציעא** מד, א.

65. **רש"י** בבא מציעא מד, ב, ד"ה דחריף.

66. **בבא מציעא** מד, א.

67. **הערת הרב דניאל וולף**: באופן פרדוקסלי אף שחשיבות וסחירות מאפיינות את המטבע, בכלכלה רב-מטבעית תכונות אלה יאפיינו מטבעות שונים, וזהו תמצית של חוק גרישם. הסיבה לכך היא שאנשים תמיד יעדיפו לשמור אצלם את המטבע החשוב, מה שיהפוך את זה הפחות חשוב למטבע הסחיר יותר.

68. **בבא מציעא** מד, א.

69. **שם**.

70. **רמב"ן** בבא מציעא מד, ב, ד"ה כילדויה, ועוד.

לפיכך, חרף העובדה שיש להסתפק ביחס לעצם מעמדו של מטבע זהב (כפי שמשתקף הדבר בדיון בנוגע למעשר שני), הרי שלאחר קביעת מעמדו של מטבע זהב ככסף ובבואנו לדון בעסקאות שבהן מטבע זהב מעורב עם מטבע כסף או עם מטבע נחושת – בהחלט ייתכן שדווקא מטבע הזהב הוא שיוגדר ככסף ביחס למטבעות האחרים. עניין זה מבליט נקודה, שנרחיב בה בהמשך, ביחס לאופי השאלה של הגדרת כסף. הנקודה החשובה היא שיש להפריד בין שתי שאלות מרכזיות בהגדרת כסף, במסגרת סוגייתנו: שאלת הזהות – מהו מעמדו האובייקטיבי של דבר מסוים – האם הוא מוגדר ככסף? שאלה התפקוד – מהו מעמדו התפקודי בתוך עסקה מסוימת – האם בעסקה המדוברת הוא מוגדר כ"כסף"?

ג. כסף – זהות ותפקוד

כהמשך לדיון הכללי בהגדרת כסף, נרצה לדון בשאלת מפתח הקשורה לנושא. שאלה זו מתבלטת לה מתוך מחלוקת הראשונים ביחס למעמדו של מטבע זהב במיקח וממכר.

1. מחלוקת ביחס למעמדו של מטבע זהב במסחר

הרי"ף פוסק שלהלכה ניתן לפדות מעשר שני בכל סוגי המטבעות (זהב, כסף ונחושת). באופן דומה, כולם משמשים כטיבעא במיקח וממכר, כאשר עוסקים בתהליך הרגיל של קניין פירות.

... דדהבא – אע"ג דלגבי כספא פירא הוי – לגבי פירי ושאר מטלטלי טיבעא הוי, בין לענין מיקח וממכר בין לענין מתנה דלא מיקני בחליפין...⁷¹

רבנו זרחיה הלוי, בספרו המאור הגדול, חולק על הרי"ף בנקודה זו. אמנם הוא מסכים עם הרי"ף שזהב נחשב "כסף" לענין פדיון פירות מעשר שני, אולם לטענתו אין להקיש ממעשר שני למיקח וממכר, ובמיקח וממכר הזהב – גם לעומת פירות – כסחורה (פירא) ולא כטיבעא:

מה שכתב הרי"ף ז"ל דלענין פירי ומטלטלי דהבא (=זהב) טיבעא הוי, וגמר לה למילתא ממעשר (=שני) – לא נראו לי דבריו... אלא ודאי שמעינן מהכא שאין דין מעשר ודין מיקח וממכר שוין זה לזה, ובמיקח וממכר כולי עלמא לא פליגי דדהבא פירא... וטעמייהו דבית הלל לענין מעשר משום ד"הכסף כסף ריבה" ואפילו זהב טיבעא... והיינו טעמיה דרבינו האי גאון ז"ל...⁷²

בעל המאור מסכים שניתן לפדות מעשר שני במטבע זהב כיוון שהוא מוגדר כ"כסף" לענין זה. אלא שלדעתו הדבר נובע מריבוי מיוחד בפסוק (שנלמד מהוספת ה' הידוע למילה "כסף" בפסוק) המיוחד למעשר שני, ואין ללמוד משם למיקח וממכר. הוא מוסיף שזו גם דעת רב האי גאון.

71. רי"ף בבא מציעא כו.ב.

72. המאור הגדול בבא מציעא כו.א-ב בדפי הרי"ף.

הרמב"ן, במהלך השגתו הארוכה על בעל המאור, כותב כך:

...ועוד נסתייעו דברי רבינו הגדול ז"ל (=הרי"ף) מלישנא בתרא, דמריבנא דהבא משום דכתיב "כסף הכסף ריבה", ואי סלקא דעתך פירא הוי לכל מילי, היכי אתרבי מ"כסף הכסף"? והלא אין שם כסף עליו...⁷³

לטענת הרמב"ן גזירת הכתוב הקובעת שמטבע זהב דינו כ"כסף" והוא מועיל לפדיון מעשר שני, נשענת על יסוד בסיסי קודם. ראשית יש לקבוע שזהב מוגדר כ"כסף" באופן כללי, ובין השאר בדיני מיקח וממכר. רק לאחר מכן אנו עשויים להבין שכאשר מתרבה סוג נוסף של "כסף" בתחום של מעשר שני, הכוונה היא למטבע זהב.

הרמב"ן מקשה על שיטת בעל המאור: אם זהב אינו מוגדר כ"כסף" אלא כסחורה, כיצד אם כן כולל הריבוי המיוחד של "כסף הכסף" שנאמר במעשר שני, מטבע זהב?

הרשב"א מביא את קושיית הרמב"ן, והוא דוחה אותה מכמה וכמה סיבות. להלן אחת מהן: ...ועוד, דודאי ליכא מאן דאמר דלא להוי דהבא טבעא חשיב קצת משום צורתיה, דאי לא, בכדי לא טרחי ביה ולא טבעי ליה, והילכך כסף מקרי משום דדמי למטבע, דחשיב משום צורתיה...⁷⁴

דהיינו, אין חולק על כך שמטבע זהב הוא חשוב במידה מסוימת ולכן הוא מוגדר ככסף לעניין פדיון מעשר שני, אולם ככל הנראה לא די בכך כדי להגדיר אותו ככסף במסחר. כדי לבאר את דבריו נבחן שתי דרכים להגדיר כסף.

2. זהות או תפקוד

כאשר דנים בתחומים שיש בהם משמעות למושג "כסף" ניתן לדבר על שני מונחים שונים: מונח אחד – כסף כהגדרת זהות של חפץ.

מונח שני – כסף כהגדרת תפקוד.

מהו "תפקידו" של הכסף? יש מקרים שבהם אין לכסף תפקיד מיוחד. במקרים כאלו לא ניתן לדבר על המונח השני של כסף ככפוף לייעודו. אבל יש תחומים בהם הכסף מנותב ליעד ספציפי.

למשל, בתחום של מיקח וממכר קיימים מעשי קניין שונים. ישנם מעשי קניין שמעוגנים בהשתלטות פיזית, כגון הגבהה, משיכה ודומיהם. קניין כסף שונה מהותית מכל הקניינים הללו. בקניין כסף קונים תמורת ערכו של החפץ הנקנה. לשם יצירת מערכת כזו שבה מצד אחד יש סחורה שנקנית ומצד שני מוצב ערכה, יש לקבוע במסגרת העסקה מהי ה"סחורה" ומהו ה"כסף" (טיבעא).

כאשר נפתח קביעה כזו, נתייחס לכסף כמונח השני שהצגנו, כסף כתפקוד. ייתכן בהחלט שברוב המקרים נגדיר את התפקוד של משהו ככסף על פי הגדרת זהותו. לאמור, אם אדם משלם במטבעות תמורת תפוזים, נגדיר את התפוזים כסחורה ואת המטבעות ככסף, היות

73. מלחמות ה', בבא מציעא כו,א בדפי הרי"ף.

74. רשב"א בבא מציעא מה,א, ד"ה וראיתי.

שזהותם של מטבעות היא כסף (ובמילים אחרות, הן כסף בחפצא). אבל אין הכרח בהצמדה כזו, וגם כאשר היא קיימת אין זה ביטוי לחפיפה אוטומטית בין שני המונחים.⁷⁵ קיימים כמובן תחומים בהם ההגדרה התפקודית של כסף אינה רלבנטית. למשל, לדעת הרמ"ה חייב המזיק לשלם בכסף, אם יש לו גם כסף וגם מיטלטלין. תשלום זה ודאי אינו קשור לתפקוד בכסף, אלא לזהות של כסף. באופן דומה כאשר דנים בפירעון הלוואה בכסף, מתייחסים לשאלת הזהות בלבד ולא להגדרה תפקודית כלשהי. אלו דוגמאות להגדרת כסף על פי זהות ולא על פי תפקוד מיוחד הקשור להלכות כסף. ניתן לחשוב גם על מצב הפוך, הוי אומר – חפץ שיתפקד כ"כסף", חרף העובדה שזהותו אינה של כסף. מועמד טבעי למשבצת כזו הוא "שווה כסף" באותם תחומים שבהם דינו של שווה כסף בכסף.

למשל, בקידושי אשה על ידי כסף ניתן להשתמש גם בשווה כסף. קידושין הם דוגמה מובהקת לתחום שבו נחוץ היסוד התפקודי של הכסף. אף על פי כן, אפשר לקדש אשה על ידי שווה כסף, שיתפקד בכסף חרף העובדה שזהותו אינה כסף. על רקע זה נבחן את הגדרת הכסף בתחום של מיקח וממכר. מסיבות שונות יש צורך להגדיר מהו ה"כסף" ומהי הסחורה בעסקה. באופן טבעי, מוגדר דבר שהוא כסף בזהותו, ככזה שמתפקד כ"כסף" בעסקה, ולעומתו, מוגדר החפץ כ"סחורה". אבל לעתים אין בהגדרה זו תועלת. לדוגמה, כאשר מדובר על המרת מטבעות, לשני הצדדים יש זהות של כסף. במקרה כזה יש צורך לחפש אלמנט אחר כדי לקבוע איזה מטבע מתפקד כ"כסף" ואיזה מטבע מתפקד כ"סחורה". על כל פנים, מיקח וממכר הוא תחום שבו זקוקים להגדרה התפקודית של הכסף, גם אם ניתן לומר שהמגדיר העיקרי בהקשר זה הוא הזהות של הכסף.

3. כסף במסחר ובפדיון מעשר שני

לטענת הר"ף כל חפץ שהוא כסף בזהותו יתפקד כ"כסף" כאשר הוא ניתן בתמורה לפירות. באותו האופן נבאר את דברי הרמב"ן והרשב"א. כאמור לעיל, הרמב"ן הקשה על בעל המאור, כיצד ניתן לרבות מטבע זהב על ידי "כסף הכסף ריבה", אם לשיטתו מטבע זהב אינו מוגדר "כסף".

להבנת הרמב"ן גזירת הכתוב הזו מגדירה את הזהות של מטבע הזהב כ"כסף". התורה הרחיבה את הגדרת כסף וריבתה גם זהב תחת הגדרה זו. לפיכך שומה עלינו להסיק, שלדעת הרמב"ן זהב מתפקד ככסף גם במיקח וממכר, שהרי כבר נקבעה זהותו ככסף. בניגוד לכך בעל המאור ורב האי גאון סוברים שיתכן שדבר מסוים (כמו מטבע זהב) יוגדר ככסף בזהותו ואף על פי כן לפעמים הוא יתפקד כסחורה, למשל, במיקח וממכר.

75. שהרי לעניין קניין כסף, "שווה כסף ככסף", וממילא ניתן להשתמש בכל מיטלטלין כ"כסף", למרות שהמיטלטלין אינם מוגדרים ככסף מבחינת זהותם ומעמדם.

אפשר להבין את בעל המאור באופן שונה: לעיל הוזכרו תחומים שבהם יש משמעות לכסף רק על פי זהותו ולא על פי תפקודו, לדוגמה, בפירעון הלוואה. לעומת התחומים הללו, קיימים תחומים שבהם המצב הפוך.

מה מגדיר כסף ביחס לפדיון מעשר שני? לגאון רבי חיים מבריסק (הגר"ח) יש דעה נחרצת בנושא, והוא קובע שבמעשר שני ובפדיון הקדשות יש משמעות לכסף כפונקציה תפקודית בלבד! ואלו דבריו:

בקנין הקדש ומעשר שני... אמרינן דלעולם החולין הם דחשיבי כספא, שקונין את ההקדש ומחללין אותו, וגוף הדבר המקודש מיקרי פירי וגוף הדבר הנקנה.⁷⁶

לדעת הגר"ח, כאשר עוסקים בפדיון הקדש ומעשר שני מוגדרים התפקידים של "כסף" וסחורה ללא כל קשר לזהות החפץ. ההקדש או המעשר מוגדר תמיד כפירות, והחולין עליהם מחללים את הקדושה, מוגדרים תמיד ככסף. זאת, הן במקרה שהחולין הם כסף בזהותם, וההקדש או המעשר הם פירות; והן במקרה ההפוך, בו החולין הם פירות וההקדש הוא מטבעות בעל זהות של כסף.

אם כן, לדעת הגר"ח נוכל להציג את הגדרת "כסף" לצורך פירעון הלוואה, מול פדיון מעשר שני כשני קטבים. בפירעון הלוואה – "כסף" מוגדר רק לפי זהות, ואילו בפדיון הקדש ומעשר שני "כסף" מוגדר רק לפי תפקוד.

ד. פדיון מעשר שני – המרה או קניין

לפחות ביחס למעשר שני, ניתן לסטות מהקביעה הקיצונית של הגר"ח. הגר"ח הבין שבפדיון מעשר שני מתחולל תהליך קנייני הדומה למיקח וממכר, כשאדם קונה את פירות המעשר השני ומשלם עליהם בדמי הפדיון, אלא שבניגוד למיקח וממכר של כסף מול סחורה של חולין, במעשר שני תמיד החולין מוגדרים כ"כסף" והמעשר הוא הפירות.

באופן מתון יותר ניתן להבין שהתהליך של פדיון מעשר שני איננו תהליך קנייני הדומה למיקח וממכר. ייתכן שבפדיון מעשר שני מתרחש תהליך של המרה, בו עוברת קדושת הפירות אל ה"כסף" (במובן של זהות) ללא תהליך קנייני רגיל.

1. שביעית תופסת דמיה

לפני שנבאר את מהותו של התהליך ביחס למעשר שני, נבחן מודל דומה ביחס לשביעית. נקדים ונציין שברוב התחומים ההלכתיים, כאשר מחללים חפץ בעל מעמד מיוחד (כגון פירות מעשר שני) בחפץ אחר, המעמד המיוחד עובר מהחפץ הראשון לשני, ומעמדו המיוחד של החפץ הראשון מתבטל.

בעבודה זרה ובשביעית אין זה כך. כאשר מחליפים חפץ של עבודה זרה בחפץ אחר נאסרים שניהם. החלפה של חפצים רבים אוסרת את כולם.⁷⁷ בשביעית רק הפרי הראשון והחפץ

76. חידושי רבי חיים הלוי על הרמב"ם, הלכות מעשר שני ח, ז, ד"ה ואשר (הראשון).

77. רמב"ם עבודת כוכבים ז, ט.

האחרון בשרשרת ההחלפות מתקדשים.⁷⁸ דהיינו פירות השביעית נשארים בקדושתם גם לאחר חילול, אבל הפרי השני שחיללו עליו יכול לצאת לחולין אם יחולל שוב. יוצא שבשביעית ובעבודה זרה **מתפשט** המעמד המיוחד מהסחורה גם אל הכסף, ובשאר התחומים מתקיים תהליך של **העברת** המעמד המיוחד מהסחורה אל הכסף. נחלקו אמוראים בגמרא באופי חילול פירות שביעית:

אמר רבי אלעזר – אין שביעית מתחללת אלא דרך מיקח. ורבי יוחנן אמר – בין דרך מיקח בין דרך חילול.⁷⁹

לדעת רבי אלעזר ניתן לחלל קדושת שביעית רק ב"דרך מיקח". אבל לדעת רבי יוחנן קיים גם ערוץ של "דרך חילול". לאחר מכן הגמרא מביאה ברייתא המסייעת לרבי יוחנן ובה נאמר שאף במעשר שני קיים הערוץ של "דרך חילול". אולם בהמשך הסוגיה⁸⁰ רב אשי מגביל את המחלוקת ל"פרי שני", שחיללו עליו פירות השביעית, אבל ב"פרי הראשון", קרי בחילול פירות השביעית עצמם, רבי יוחנן מודה לרבי אלעזר שחילול הוא רק בדרך מיקח.⁸¹ יש לציין, שפדיון מעשר שני ב"דרך חילול", הוא חידוש גדול יותר מ"דרך חילול" בשביעית. שהרי בפדיון מעשר שני הרושם הוא שמדובר בתהליך של מעין מכירה. כך עולה לדעת רבי מאיר שסובר מעשר שני "ממון גבוה הוא",⁸² כלומר שיש רשות מסוימת שמעשר שני שייך לה.

על פי השיטה שפדיון מעשר שני נעשה ב"דרך מיקח", זהו חידוש בשיטת רבי יהודה הסובר מעשר שני ממון הדיוט הוא, לשיטתו צריך לומר כי קדושת מעשר שני מפקיעה בצורה חלקית את הבעלות, אמנם, הפקעה זאת אינה שלימה והפירות נשארים שייכים באופן חלקי לבעלים.

מושגים כאלו אינם קיימים בשביעית שהרי פירות הקדושים בקדושת שביעית לכל הדעות אינם "ממון גבוה". אשר על כן, בשביעית נוח יותר להגדיר את חילול הפירות כ"דרך חילול" ולא כ"דרך מיקח". למרות כל זאת, הגמרא⁸³ אינה מבחינה בין מעשר שני ובין פירות שביעית (לפחות לגבי "פרי שני") וקובעת ששניהם מתחללים ב"דרך חילול".

78. רמב"ם שמיטה ויובל ו, ו.

79. סוכה מ, ב.

80. שם מא, א.

81. להלכה פוסק הרמב"ם (שמיטה ויובל ו, ח) כדעת רבי יוחנן על פי פירושו של רב אשי, שפרי ראשון מתחלל רק דרך מיקח ופרי שני מתחלל בין דרך מיקח ובין דרך חילול.

82. בבא מציעא צ, א, ועוד.

83. סוכה מא, א.

2. פדיון מעשר שני

לאור זאת ניתן להסביר את דברי בעל המאור שהבחין בין פדיון מעשר שני ומכירה. פדיון מעשר שני אינו תהליך של מכירה, אלא תהליך של המרה והחלפה בו עוברת הקדושה מהפירות אל הכסף. לשם חילול כזה דורשת התורה כסף במובן של "זהות".⁸⁴ אילו פדיון מעשר שני היה זהה לתהליך מכירה רגיל, לא היה מנוס מלקבל את קושיית הרמב"ן, כמו כן הגדרת כסף ביחס לפדיון מעשר שני הייתה זהה להגדרתו במיקח וממכר, שהרי פדיון הוא סוג של מיקח וממכר. לשיטה זו, לא ייתכן שזהב יוגדר כ"סחורה" במיקח וממכר, בו בזמן שהוא מוגדר כ"כסף" ונלמד מהדרשה של הפסוק "כסף הכסף".

אולם לאור ההבנה שפדיון מעשר שני אינו בגדר מיקח וממכר, אלא בגדר המרה והחלפה של חפץ בחפץ, הרי שניתן לפצל בין הגדרת זהב בפדיון מעשר שני לבין הגדרתו במיקח וממכר. בהמשך לכך ניתן לומר, כפי שכתב הרשב"א, שמצד התפקוד מטבע זהב מוגדר כסחורה כשהוא מוחלף במטבע כסף. אף על פי כן כאשר מדובר בפדיון מעשר שני מטבע זהב יוגדר כ"כסף", כיוון שבתחום זה לא התפקוד הוא העיקר אלא הזהות, וזהותו של כל מטבע היא של "כסף".

את שאלת אופי פדיון מעשר שני, האם מדובר במעין מיקח וממכר או שמא מדובר בתהליך של חילול, נבחן דרך שתי הלכות נוספות: מטבע היוצא וחילול כסף על כסף.

ה. עיון בסוגיות של פדיון מעשר שני**1. מטבע היוצא**

במעשר שני נחוצ "מטבע היוצא", וכך נאמר בתוספתא:

אין מחללין אותו לא על מטבע מרוד ולא על מטבע שאינו יוצא ולא על המעות שאין ברשותו.⁸⁵

לעיל (ליד הערה 43) עסקנו מעט במטבע שאינו יוצא במעשר שני, בעיקר על רקע יישומו בתחומים אחרים שבהם הוא אינו מועיל. חקרנו האם מדובר בדין מקומי במעשר שני או בפרט מתוך דין כללי בהגדרת כסף, והעלינו אפשרות לדרג תחומים שונים בצורה שונה ביחס למידת הפסלות של המטבע.

את החיסרון של מטבע שאינו יוצא ניתן לבחון לאור שתי ההגדרות של כסף שהוזכרו לעיל – תפקוד וזהות:

על פי הגדרת הזהות – ייתכן שלמטבע שאינו יוצא אין זהות של כסף.

84. ניתן לעגן חידוש זה בפשט לשון הפסוקים. על פי החלוקה הברורה בלשון בין לתת ב... (=נתינה פיסיית, השמה) לבין לתת ל... (=נתינה ממונית) ניתן לבחון את פסוקי מעשר שני. ואכן, לשון התורה הוא "ונתת בכסף" (דברים יד, כה), וכך גם בתהליך ההפוך של חילול מעות מעשר שני על פירות בירושלים נאמרה נתינה ב... – "ונתת הכסף בכל אשר תאווה נפשך" (דברים יד, כו).

85. תוספתא מעשר שני א, ה.

על פי הגדרת התפקוד – מטבע שאינו יוצא אינו מתפקד ככסף ללא קשר להגדרת זהותו. ניתן גם לחלק בין רמות שונות של "מטבע שאינו יוצא". כאשר מטבע יוצא בחלק מהמקומות הוא כבר בעל זהות של כסף, ובכל זאת מבחינת התפקוד שלו הוא חסר, מפאת אותם מקומות שבהם הוא לא יוצא. לעומת זאת, כאשר מטבע לא יוצא כלל נוכל לומר שהוא איבד את זהותו ככסף.

2. היכן המטבע יוצא?

בשלב זה ניתן לציין גורם נוסף שקשור להגדרת מטבע כ"יוצא". מהגמרא⁸⁶ עולה שהגדרת "מטבע היוצא" היא פונקציה של המקום שבו נמצא המטבע. כך אכן מדייק הראב"ד:

אמר אברהם: מן הגמרא שלנו הכל בהיפך, ואין קפידא על עמידתו, אי זה מקום שיעמוד בו, אלא על מקום המעות – אם יוצאים שם במקום חילולם אם לא... ושל בבל והם בבבל מחוללין אע"פ שאין מעות בבל יוצאין בירושלים...⁸⁷

כלומר מטבע מוגדר כ"יוצא" אם במקום בו נמצא המטבע הוא יוצא. אבל הרמב"ם חולק על הראב"ד, ולדעתו הדבר תלוי במקומו של האדם הפודה את המעשר:

מי שהיה עומד בטבריא ויש לו מעות בבל בבבל – אינו מחלל עליהם. היו לו מעות ממטבע טבריא בבבל – מחלל עליהם, וכן כל כיוצא בזה.⁸⁸

הכסף משנה טוען שלרמב"ם היתה גרסה שונה בגמרא, אולם אנו נדון בסברה של דברי הרמב"ם,⁸⁹ ומחלוקתו עם הראב"ד.

מתוך דבריהם עולה מחלוקת כפולה: ראשית ביחס לאדם הפודה בטבריה מעשר שני במעות בבליות הנמצאות בבבל, פוסק הראב"ד שהדבר אפשרי, שהרי הכול הולך אחר מיקום המטבע. לעומת זאת הרמב"ם טוען שפדיון כזה בלתי אפשרי, שהרי המעות בבליות ואילו האדם נמצא בטבריה.

86. בבא קמא צו.ב.

87. השגת הראב"ד הלכות מעשר שני ד, יד.

88. רמב"ם מעשר שני ד, יד.

89. הערת הרב דניאל וולף: החזון איש (מעשרות ז, כג) שינה את גרסת הרמב"ם מפני הקושי בדברי הרמב"ם. אבל אין זו דרכו של רבנו, הרב אהרון ליכטנשטיין, לתרץ רמב"ם קשה על ידי מחיקתו. מה גם שגרסתנו במשנה תורה נמצאת בפני כל הראשונים ואחרונים.

ראו עוד בתוספתא מעשר שני א, ד, ובתוספתא כפשוטה שם, שהביא שבספר כפתור ופרח (פרק מ) גרס בתוספתא: "אין מחללין אותו לא על מעות שבמדי ולא על מעות שנבבל, אלא אם היה כן[א]ן והיו לו מעות בבבל מחללין אותו עליהם". בסיפא לא מפורש האם המעות שבבבל הם מעות של בבל או מעות של המקום בו האדם נמצא. אולם ככל הנראה הרמב"ם הבין שברישא של התוספתא נפסלו מעות של בבל גם אם הן נמצאות בבבל כשהאדם נמצא "כאן". ממילא בסיפא כשמדובר שהאדם נמצא "כאן" והיו לו מעות בבבל, בהכרח מדובר במעות של "כאן" הנמצאות בבבל. עדיין לא ברור למה הרמב"ם העדיף לפסוק כתוספתא נגד הבבלי.

שנית, במקרה של פדיון על מעות טבריה הנמצאות בבבל על ידי אדם הנמצא בטבריה, פוסל הראב"ד את תהליך הפדיון, שהרי מצד מיקום המטבע אין משמעות למעות טבריה בבבל. אולם לדעת הרמב"ם במקרה זה הפדיון חל, שהרי האדם המחלל עומד בטבריה. מה פשר המחלוקת הזו? ייתכן שהיא תלויה בהגדרת תפקידו של המטבע בפדיון מעשר שני, על רקע האפשרויות שהעלינו. אם העיקר הוא הגדרת הזהות של המטבע כ"כסף", סביר להניח שאין קשר למקומו של האדם והכול ייקבע לפי מקום המטבע. כך לדוגמה, בתורכיה ייחשבו דולרים כסחורה ולא ככסף, כאשר מקומו של האדם הסוחר בהם אינו מעלה או מוריד.

אבל אם ננקוט שהעיקר הוא תפקודו של המטבע ככסף או סחורה, אזי הכול נקבע לפי האדם הסוחר במטבע. תורכי סוחר בדולרים מתייחס אליהם כסחורה, ואילו אמריקאי סוחר בהם רואה בהם כסף, אף שהוא נמצא באותה שעה מחוץ לארה"ב. אין זה אומר שהדבר נובע מההתייחסות של האדם, אלא שהגדרת המטבע תלויה במרכז עולמו הכלכלי של האדם.

לאור זאת ניתן לומר שהראב"ד סבור שהדרישה של כסף בפדיון מעשר שני היא דבר שיש לו זהות של כסף, והרמב"ם על פי תפקודו. ניתן להוסיף ולומר שראשונים אלה חלוקים גם בהבנת תהליך הפדיון. לפי הרמב"ם מדובר בתהליך של מכירה, ועל כן הגדרת כסף לעניין פדיון היא כהגדרתו לעניין מיקח וממכר, דהיינו, על פי תפקודו. לעומת זאת, לדעת הראב"ד מדובר ב"דרך חילול" שאינו "דרך מיקח", ועל כן חשובה זהות הכסף.

מסתבר לומר שלפי הרמב"ם כסף מוגדר אך ורק על פי תפקודו, ולהגדרת הזהות שלו אין כל משמעות. אם הייתה גם לזהות משמעות בעיניו, היה על הרמב"ם להחמיר לשני הכיוונים. כלומר לפסול מטבע טבריה בבבל בכל מקרה, ולפסול מעות בבליים בבבל כאשר בעל המעות אינו בבבל. נראה שעמדה זו של הרמב"ם מיוחדת למעשר שני בלבד, וממילא אין להקיש מעמדת הרמב"ם כאן להגדרה כללית של כסף.

3. חילול כסף על כסף

תחום נוסף שדרכו ניתן לבחון את אופי פדיון מעשר שני, הוא ההלכה של חילול כסף על כסף, כלומר העברת קדושת מעשר שני ממעות שעליהם נפדו הפירות, למעות אחרים. הגמרא מעלה אפשרות כזו:

...ולמאן דאמר סלעין על דינרין מחלוקת, אדמיפלגי בסלעין על דינרין – לפלגי בסלעין על סלעין! אי אפלגי בסלעין על סלעין, הוה אמינא הני מילי בסלעין על סלעין, אבל סלעין על דינרין מודו להו בית הלל לבית שמאי... קמ"ל.⁹⁰

מהגמרא עולה שנחלקו בית שמאי ובית הלל בשאלת חילול סלעים על סלעים (דהיינו מטבע על מטבע אחר מאותו הסוג). אולם ממקורות אחרים עולה שאין אפשרות לחלל כסף

על כסף. למשל במשנה במסכת דמאי מובא הדבר כאופציה, אבל מדובר באופציה הנשענת על קולא מיוחדת בדיני דמאי:

הדמאי... ומחללים אותו כסף על כסף נחשת על נחשת כסף על נחשת ונחושת על הפירות...⁹¹

במשנה במסכת מעשר שני מובא הדבר כמחלוקת תנאים:

...רבי מאיר אומר: אין מחללין כסף ופירות על הכסף, וחכמים מתירין.⁹²

גם לדעת חכמים המאפשרים חילול מעין זה, אי אפשר לחלל כסף על כסף ממש אלא רק תערובת של כסף ופירות על כסף. בדומה לכך מובאת במשנה אפשרות לחלל מעות ופירות על מעות:

סלע של מעשר שני ושל חולין שנתערבו – מביא בסלע מעות ואומר: "סלע של מעשר שני בכל מקום שהיא מחוללת על המעות האלו", ובורר את היפה שבה ומחללין עליה. מפני שאמרו: מחללין כסף על נחשת מדוחק ולא שיתקיים כן אלא חוזר ומחללם על הכסף.⁹³

המשנה עוסקת בתערובת של מעשר שני וחולין, והיא מצריכה מעות נחושת כדי לחלל עליהם את התערובת הזו. גם הפתרון של מעות נחושת נאמר רק מתוך הדוחק, ומכאן אפשר לדייק שחילול תערובת כזו על מעות של כסף אינו אפשרי אפילו בדוחק.

4. מחלוקת הראשונים לגבי חילול כסף על כסף

הראשונים מעלים אפשרויות שונות ביחס למשנה זו. נטייתו של הר"ש במספר מקומות לומר שכסף על כסף מתחלל מדאורייתא, אבל מדרבנן נשללה אפשרות זו, כיוון שאין זה דרך חילול:

...ועוד יש לפרש, דנהי דמדאורייתא מחללים כסף על כסף, מדרבנן – לאו דרך חילול הוא, ואפילו מדוחק לא...⁹⁴

בדברי התוספות⁹⁵ עולה אפשרות שיכולת החילול של כסף על כסף תלויה במחלוקת רבי מאיר וחכמים. אמנם כבר הערנו שגם לפי חכמים אפשר לחלל לכאורה רק תערובת של כסף ופירות על כסף.

אפשרות נוספת עולה בדברי הר"ש במסכת דמאי:

כגון בסלעים דשני מלכים, שיכול לחלל זה על זה אם השני חריף, אבל של מלך אחד לא, דלאו דרך חילול הוא, ובדמאי שרי.⁹⁶

91. משנה דמאי א, ב.

92. משנה מעשר שני ב, ח.

93. משנה מעשר שני ב, ו, מובא בגמרא בבא מציעא נה, ב.

94. פירוש הר"ש למשנה מעשר שני ב, ו.

95. תוספות בבא מציעא מה, א, ד"ה לפלגי.

כלומר ניתן לחלל מעות של מלך אחד על מעות של מלך אחר, אם המטבע של המלך השני חריף יותר.

אפשרות זו עולה אף היא בתוספות,⁹⁷ וגם הראב"ד מעלה אותה:

... וכסף על כסף ונחשת על נחשת דקאמר, בשני מטבעות קאמר, אבל סלע על סלע

ואיסר על איסר ופרוטה על פרוטה לא, משום דהוי מחלל הקדש שלא לצורך...⁹⁸

מדברי הראב"ד משמע שהטעם לאי היכולת לחלל כשאינן הבדל בחריפות הוא שאין מחללים "שלא לצורך", הסבר זה רומז לכך שזוהי תקנה דרבנן. לעומת זאת אפשר להבין שבאותן סוגיות שבהן נאמר שאי אפשר לחלל כסף על כסף מדובר באיסור דאורייתא.⁹⁹ בעניין זה כתב הרמב"ם:

אין מחללין מעות מעשר שני על מעות אחרות, בין שהיו אלו ואלו כסף, או אלו ואלו נחושת, [או הראשונות כסף והשניות נחשת, או הראשונות נחושת והשניות כסף, ואם עבר וחילל הרי אלו מחוללין].¹⁰⁰

לדעת הרמב"ם אין לחלל מטבע על מטבע בין אם מדובר במטבעות זהים ובין אם מדובר במטבעות שונים. בכל מקרה בדיעבד החילול מועיל, ומכאן שזהו איסור דרבנן בלבד. בניגוד לראב"ד, הרמב"ם איננו דורש חילול על מטבעות חריפות יותר.

יש לציין, שישנו קושי בדברי הרמב"ם, שהרי מדין חילול על מטבע בארץ זרה (מעות טבריה) הסקנו שהרמב"ם סבור שפדיון מעשר שני הוא תהליך של מיקח וממכר ותפקוד הכסף עומד במרכז ולא זהותו. אם כן, היה מקום להניח שאין פודים מן התורה דווקא כסף על כסף, כיוון שבמקרה כזה אין שוני בין התפקוד של שני המטבעות. בניגוד לכך הרמב"ם הרחיב את האיסור של חילול כסף על כסף גם למעות נחושת על כסף ולהפך, ונוסף לכך פסק שכל המגבלה היא רק לכתחילה ולכאורה רק מדרבנן.

על פי הדברים שהעלינו לעיל, נוכל לתלות את שאלת פדיון כסף על כסף בהבנות האפשריות של אופי פדיון מעשר שני: אם תהליך הפדיון הוא תהליך של חילול והמרה, ודאי שנאפשר חילול של כסף על כסף. אבל אם מדברים על תהליך של מיקח וממכר בהחלט ייתכן שנחוש כסף מצד אחד וסחורה מן הצד השני.¹⁰¹

96. פירוש הר"ש דמאי א, ב. יש מקום להתלבט האם הצורך במטבע שונה לצורך חילול הוא מדאורייתא או מדרבנן.

97. תוספות בבא מציעא מה, א, ד"ה לפלגי.

98. שיטה מקובצת בבא מציעא נה, ב, ד"ה וזה לשון הראב"ד.

99. זאת בעיקר אם נדחה את דברי הירושלמי מעשר שני (פרק ב הלכה ג) שבדיעבד ואף לכתחילה מדוחק, כסף על כסף מחולל.

100. רמב"ם מעשר שני ד, ה.

101. הערת הרב דניאל וולף: נפקות לשאלה זו תהיה בחילול כסף על כסף בימינו כשלא ניתן לאכול מעשר שני בירושלים. בעניין זה כתב הרמב"ם (מאכלות אסורות י, יז; וראו גם רמב"ם ערכין ז, ח):

כיצד פודין פירות נטע רבעי בזמן הזה, אחר שאוסף אותן מברך, בא"י אמ"ה אקב"ז על פדיון נטע רבעי, ואחר כך פודה את כולן ואפילו בפרוטה אחת ואומר הרי אלו פדויין בפרוטה זו ומשליך אותה פרוטה לים המלח.

כמובן לפי הקו של הגר"ח אין זה רלבנטי, שהרי לשיטתו תמיד כאשר יש מפגש בין הקדש או מעשר שני לבין כסף או סחורה, החולין יוגדר כ"כסף" וההקדש או המעשר יוגדרו כ"סחורה".

אבל אם לא נקבל את הקו של הגר"ח, ונאמר שגם בתהליכי פדיון מעשר שני יש הכרח לפדות סחורה על "כסף" בזהותו, נוכל להסביר מדוע אין לחלל כסף על כסף, שהרי בכסף על כסף אין משהו שנוכל להגדירו כסחורה.

זאת כאמור אם מבינים שתהליך פדיון מעשר שני הוא תהליך של מיקח וממכר, ותהליך כזה זוקק הגדרות של כסף וסחורה. אולם, אם מבינים שמדובר בתהליך של חילול, ואין נחיצות בהגדרות של סחורה וכסף, לא תהיה בעיה בחילול מטבע על מטבע.

סברה זו מתיישבת היטב עם החלוקה של הר"ש במסכת דמאי. כאמור טענתו היא, ששלילת פדיון כסף על כסף אמורה רק כשמדובר בשני מטבעות באותה רמה בדיוק. האזכורים של חילול כסף על כסף עוסקים בשני מטבעות שנמצאים בדרגה שונה של חריפות.

על פי דברי הר"ש, חריפות שונה כבר מאפשרת הגדרה של כסף (לדבר החריף יותר) לעומת סחורה (לדבר החריף פחות). זהו בדיוק הדבר החסר כאשר מדברים על מטבעות באותה דרגת חריפות.

5. קניית אוכל במעות מעשר שני

לסיום, נחזור לקו שהציג הגר"ח. כזכור, לטענת הגר"ח החולין מוגדר תמיד ככסף, ואילו המעשר שני או ההקדש מוגדרים תמיד כפירות. אכן ישנן ראיות התומכות בדברי הגר"ח ביחס להקדש, אבל ביחס למעשר שני ישנן כמה קושיות על דבריו, ופה ייתכן שיש למתן את הדברים.

אמנם הגר"א (יו"ד רצד, כ) חולק וסובר שהיכולת לחלל על פרוטה ייחודית להקדש ואינה נוהגת במעשר שני, אבל הרמב"ם פוסק אחרת ומשמע שאפילו הראב"ד אינו חולק על נקודה זו. ביחס לחילול כסף על כסף בימינו כתב בספר **כפתור ופרח** (פרק מ' ד"ה המנהג בזמן הראשונים) שניתן לחלל מטבע על מטבע:

ומנהגנו היום בארץ הצבי לייחד בתיבה או בכיס חתיכה אחת כסף ממטבע היוצא ונחלל על שוה פרוטה ממנה, וכשאנו אומדים שהיא כבר טענה משאה ניקח לה פרוטה ונחלל החתיכה ההיא עליה ונשליכה באחת הבורות לאיבוד, ועתה תצא החתיכה לחולין והפרוטה תהיה פדיון המעשר, עוד נחזיר החתיכה למקומה וחוזר חלילה לעולם.

אמנם לא מפורש בדבריו שמדובר במטבעות מאותה מתכת, אבל לשיטת הרמב"ם שהזכרנו אין שוני בין חילול כסף על נחושת ובין חילול כסף על כסף. לעומת זאת, החזון איש (דמאי ג,י) אוסר זאת: וכן להחליף כסף על כסף אסור אף בזמן הזה, דזה דאסרו חכמים משום שאין כאן חילול, וזה אין חילוק בין בזמן הבית לזמן הזה.

מסתבר שהמחלוקת נובעת מהשאלה האם הבעיה בחילול כסף על כסף היא בעיה מהותית כיוון שאין זה דרך מיקח וממכר, ואז הדבר אסור גם בימינו. או שמא, חילול כסף על כסף אסור מסיבה צדדית, ולכן בזמן הזה, שמעשר שני אינו מיועד לאכילה בירושלים, חילול כזה מותר.

בגמרא¹⁰² נאמר שלא מחללים מטבעות שנפדו עליהם פירות מעשר שני על פירות. אבל למעשה ישנם שני מסלולים הפוכים במעשר שני: מחוץ לירושלים אדם מחלל את הפירות על הכסף, ואין מחללים מטבע על פרי. בתוך ירושלים קיים מסלול הפוך, כשניתן לחלל את את הכסף בחזרה על פירות אבל לא ניתן לפדות את הפירות על כסף. הירושלמי עומד על ניגודיות זו:

תני בן ביבי: "ונתת את הכסף" בריחוק מקום אתה פודה, בקירוב מקום אין אתה פודה. "ונתת הכסף" בקירוב מקום אתה מחללו ואי אתה מחללו בריחוק מקום...¹⁰³
 בירושלמי מכונים שני המסלולים הללו בשמות שונים. לתהליך פדיון פירות מעשר שני בכסף על מנת שיהיה נוח להעלותו לירושלים קורא הירושלמי פדיון. את התהליך ההפוך שבו קונים בכסף המעשר אוכל בירושלים מכנה הירושלמי חילול.
 הבחנה זו עולה גם מדברי הרמב"ם ביחס למעשר שני:

הרוצה לפדות פירות מעשר שני פודה אותן בדמיהן ואומר הרי המעות האלו תחת הפירות האלו או הפירות האלו מחוללות על המעות האלו...
 וכן אם רצה לחלל פירות המעשר על פירות אחרות, יעלו הפירות השניות ויאכלו בירושלים.¹⁰⁴

אמנם הראב"ד חלק וסבר שלא ניתן לחלל על פירות:

...ולעולם פירות הראשונים של מעשר אינם מתחללין אלא על הכסף.

שיטת הרמב"ם באה לידי ביטוי גם בכך שייחד שתי ברכות שונות לפדיון ולחילול:

הפודה מעשר שני מברך אקב"ו על פדיון מעשר שני, ואם חיללן על פירות אחרות או שחילל מעות על הפירות מברך על חילול מעשר שני.¹⁰⁵

כך משמע גם מההלכה הבאה העוסקת בפדיון נטע רבעי:

כיצד פודין פירות נטע רבעי בזמן הזה, אחר שאוסף אותן מברך, ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על פדיון נטע רבעי, ואחר כך פודה את כולן ואפילו בפרוטה אחת... או מחללן על שוה פרוטה מפירות אחרות.

גם כאן הראב"ד השיג וכתב:

זהו תימה דהא ילפינן קדש קדש ממעשר שני ומה להלן כסף אף כאן כסף.¹⁰⁶

אמנם הראב"ד טוען שמהגמרא משמע שפודים דווקא על כסף, אבל הדבר אינו קשה על הרמב"ם שדייק בלשונו והבחין בין פדיון וחילול. פדיון נעשה אך ורק על כסף, ובכך עסקה הגמרא, וחילול נעשה גם על פירות.

102. בבא מציעא מה, א.

103. ירושלמי מעשר שני א, ג.

104. רמב"ם מעשר שני ונטע רבעי ד, א-ב.

105. רמב"ם שם, ג.

106. רמב"ם מאכלות אסורות פרק י, יז; וכן רמב"ם מעשר שני ד, ב; שם ב, ג והשגת הראב"ד שם ב, ב.

דיברנו על פדיון של כסף על כסף במסלול הראשון שבו פודים את הפירות בכסף. מה בנוגע לפדיון כסף על כסף במסלול השני, שבו אדם נמצא בירושלים וברצונו לקנות בכסף מעשר שני אוכל? כאן לכאורה אין בעיה, ואם אדם רוצה לפרוט כסף על מנת להשיג בעזרתו פירות לאכילה בירושלים הוא ודאי יכול לעשות כך, וכן משמע מהרמב"ם שצוין לעיל.¹⁰⁷ ייתכן שבהלכה זו משתקפת העובדה שבתוך ירושלים אין בעיה של סחורה מול כסף. לפיכך את מהלך הגר"ח נצמצם למסלול הראשון שמתבצע מחוץ לירושלים. במסלול זה נוכל לומר שאדם תמיד מעוניין לרכוש מעשר שני ולפדות אותו מהקדושה שבו, ולכן המעשר השני תמיד יוגדר כסחורה ותמורתו תמיד תוגדר כ"כסף". בניגוד לכך המסלול השני שמתבצע בירושלים, איננו בגדר של רכישת מעשר שני, אלא בגדר של אכילת מעשר שני, ולכן כאן אין מקום לומר שהתשלום הוא תמיד כסף והתמורה היא תמיד סחורה.

המאירי כתב דברים דומים, ואף הציע הצעה מרחיקת לכת:

הסכימו חכמי הגאונים שדברים אלו לא נאמרו אלא חוץ לירושלים אבל בירושלים הואיל ולצורך אכילה הוא עושה ככל מה שרואה שהוא צריך לו לצורך הוצאתו בכל ענין ואין כאן בית מיחוש... וכן יראה לי שאף חוץ לירושלים דוקא נאסר כל שנעשה שלא לצורך הוצאה שבירושלים אלא דרך משא ומתן או לאיוו סבה אחרת ואנו מדקדקין בחלול מטבע על הפירות ופירות על המטבע ופרי על פרי ומטבע על מטבע על הדרך האמור למעלה הא כל מה שנעשה לצורך אכילת ירושלים או דרך הקל המשא להביאו לירושלים עושה בכל מקום ואין כאן בית מיחוש.¹⁰⁸

כלומר המאירי הרחיב היריעה וקבע שכל מה שנעשה לצורך אכילה בירושלים, גם אם התבצע מחוץ לגבולות ירושלים, דינו בחילול בירושלים ולא חלים עליו הדינים המחמירים בחילול לצורך הבאה לירושלים.

ו. סיכום

המאמר סוקר את השימוש במונח "כסף" בהקשרים ההלכתיים השונים ובוחן האם כסף מוגדר על פי החומר ממנו הוא עשוי (מתכת) או על פי הסחירות שלו (יוצא בהוצאה, "חריף"), או על פי הגיבוי החוקי שניתן לו (הילך חוקי).

כמו כן נדונו שתי הבחנות יסוד:

האם כסף מוגדר על פי זהותו ללא קשר לתפקידו בהליך, או על פי תפקודו בהליך מסוים. האם יש לראות פדיון מעשר שני כמכירה של הפירות מהקודש לחול או כתהליך של חילול בו עוברת הקדושה מפירות אל מטבעות. אם מדובר במכירה, אזי הגדרת כסף לעניין פדיון מעשר שני תהיה זהה להגדרתו במסחר, ואם מדובר בחילול אזי יש מקום להבחנה בין השניים.

107. רמב"ם מאכלות אסורות פרק י, יז.

108. בית הבחירה בבא מציעא דף נה, ב, ד"ה הסכימו.

בעקבות שתי ההבחנות הוצע כי לדעת הרי"ף והרמב"ן כסף מוגדר על פי זהותו ללא קשר לשאלת תפקידו ולהליך בו הוא משתתף. לפיכך, כיוון שמטבע זהב מוגדר ככסף לגבי פדיון מעשר שני, זו תהיה גם זהותו במסחר. לדעתם, פדיון מעשר שני הוא בגדר מכירה, ולכן אותה הגדרה שתקפה לגבי מעשר שני תקפה גם לגבי מסחר.

לעומת זאת לדעת בעל המאור שונה מסחר מפדיון מעשר שני, כיוון שהאחרון הוא בגדר חילול ולא בגדר מכירה. לפיכך הכסף בפדיון מעשר שני יוגדר על פי זהותו, ובהקשר זה גם מטבע זהב הוא כסף. לעומת זאת במסחר הגדרת כסף היא על פי תפקודו בהליך, ועל פי הגדרה זו מטבע זהב אינו מתפקד ככסף אלא כסחורה.

הוצע שמחלוקת זו היא הבסיס למחלוקת הראשונים הבאה: הרמב"ם שסבר שצריך שהמטבע עליו פודים מעשר שני יהיה סחיר במקומו של האדם הפודה, התייחס להיבט התפקודי של הכסף. לעומתו הרמב"ד דרש שהמטבע יהיה סחיר במקום שבו המטבע נמצא, ככל הנראה כיוון שסבר כדעת הרמב"ן שיש להתייחס לזהותו ככסף ללא תלות בתפקודו. בניגוד לכך הגר"ח מבריסק סבר כי דווקא בפדיון מעשר שני מוגדר כסף על פי התפקיד בפדיון, ולכן החולין הם תמיד בגדר כסף, וההקדש או המעשר השני הם בגדר סחורה. אמנם, ייתכן שכאשר מדובר בקניית אוכל בירושלים מכספי המעשר השני יודה הגר"ח שניתן לחרוג מההגדרות שהציע כיוון שמדובר בחילול ולא במכירה.